

גדר שואל / צ.ג.

תוכן:

פתיחה

חיוב שואל בתשלומין כחיוב שומרים

רוב הנאה שלו

קושיות בדברי הר"ן והקצות

חיוב אונסין בשליחות יד וגולן

שואל אינו ככל השומרים

יישוב הקושיות

ההבדל בין שואל לשומרים בזמן החיוב

סיכום

פתיחה

שנינו בסוף פרק השוכר (צ.ג.):

"ארבעה שומרים הן: שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר. שומר חנם - נשבע על הכל. והשואל - משלם את הכל. ונושא שכר והשוכר - נשבעים על השבורה ועל השבויה ועל המתה ומשלמין את האבירה ואת הגניבה". ויש להתבונן האם חיוב שואל בתשלומין במקרה של אונסין הוא דומה לשאר שומרים, או שמא חיוב השואל בתשלומין הוא חיוב חדש. והנה מבואר בפרק השואל (צ.ד): שחיוב שואל באונסין הוא מחמת שכל הנאה שלו. וצריך להבין מה משמעות הדבר.

חיוב שואל בתשלומין כחיוב שומרים

הנה המשנה הנ"ל פתחה "ארבעה שומרים הן", ומשמעות דברי המשנה שגם שואל הוא חלק מד' שומרים. ולכאורה כוונת הדברים שחיוב שואל בתשלומין הוא כמו בשומרים. ונבאר הדברים באופן הבא: כאשר נותנים לשומר חפץ שישמור עליו אזי באים אליו בדרישות שישמור, והדרישה היא לפי מה שהשומר מקבל. ולכן שומר חנם שאינו מקבל דבר בעד שמירתו והוא עושה טובה גמורה לבעלים אזי א"א לדרוש ממנו מלבד שיזהר לא לפשוע¹. אך כאשר נותנים חפץ לשומר שכר ניתן לדרוש ממנו שמירה יותר טובה, שכן השומר מקבל שכר עבור שמירתו. ואם כן, ניתן להמשיך ולומר שכאשר נותנים חפץ לשואל אזי ניתן לדרוש ממנו אחריות ברמה הגבוהה ביותר, שכן שואל אינו מקבל רק שכר עבור האחריות על החפץ, אלא הוא מקבל הרבה יותר מכך – שימוש בחפץ עצמו, ולפיכך ניתן לדרוש ממנו להיות לקבל אחריות ולשלם אפילו במקרה של אונסין² (ואע"פ שאין זה בידיו לשמור מאונסין, מ"מ ניתן לדרוש ממנו להיות אחראי בצורה גבוהה).

¹ ויעויין ברשב"א בדף צד. שגם זה לא פשוט, כיצד ניתן לחייב שומר חנם בפשיעה ללא קניין, הלא לא קיבל שום דבר בעד שמירתו! וביאר שם הרשב"א שמכיוון שהשומר הסכים לשמור והבעלים עזב בידו את החפץ, לכך אם יפשע השומר הרי זה כמזיק ולכך חייב (וכעין שמבואר ברמב"ם (שכירות ב, ג) שהפושע הוא כמזיק).

² ובכל זאת אם הפרה מתה מחמת מלאכה השואל פטור (צו:), ביאר הרמב"ן (שם) מכיוון שהבעלים כביכול פשע שנתן את הפרה לשימוש, ולכך השואל פטור.

ונמצא לפי דרך זו שחיוב השואל בתשלומין במקרה של אונסין הוא מחמת שנותנים לו אפשרות השימוש בחפץ, וכדוגמת שומרים.

רוב הנאה שלו

ועתה לאחר שנתבאר שחיוב שואל הוא כחיוב שומרים, שיש דרישה ממנו להיות אחראי מחמת שנותנים לו את השימוש בחפץ יש להבין היטב את הסוגיא בתחילת פרק השואל (צד):

בפרשת משפטים נאמרו שלוש פרשיות על שומרים, הראשונה בשומר חינום, השנייה בש"ש והשלישית בשואל. אמנם בתורה לא מפורש שהראשונה היא בש"ח והשנייה בש"ש. ולכך נדרשה הגמ' להוכיח שפרשייה ראשונה בש"ח ושנייה בש"ש, ומבואר בסוגיא שבהכרח הפרשייה השנייה הכתובה בתורה נאמרה על שומר שכר, שכן בפרשייה זו מבואר ששומר חייב לשלם במקרה של גניבה ואבידה.

ושאלה הגמ' שהרי גם בפרשייה הראשונה ישנה חומרא – שאם השומר טוען שנגנב ממנו החפץ ונשבע על כך ונמצא בידו משלם כפל! על זה ענתה הגמ' שמ"מ החומרא של הפרשה השנייה – שמשלם השומר אם נגנב ממנו – הוא חומרא עדיפא, שכן קרנא בלא שבועה עדיפא מכפילא בשבועה. והוכיחה הגמ' סברא זו ממה שמצינו בשואל. וזה לשון הגמ':

"תדע: דהא שואל כל הנאה שלו ואינו משלם אלא קרן! והשואל כל הנאה שלו?! והא בעיא מזוני! 1. דקיימא

באגם. והא בעיא נטירה? בנטר מתא. 2. ואיבעית אימא: לא תימא כל הנאה שלו, אלא אימא רוב הנאה שלו.

3. ואיבעית אימא: בשאלת כלים".

והנה ניתן להבין לכאורה שכוונת הגמ' לפי התירוץ הראשון והשלישי בגמ', שכאשר אדם שואל פרה ונותן לה מזונות כבר אינו נחשב שואל. אך א"א לומר כן, שכן כמעט כל המשניות מדברות על שאילת פרה, וכן בהמשך הפרק (צו). מפורש בגמ' שהסיבה שדין שאילה בבעלים תלוי לפי שעת השאילה שכן בשעה זו מתחייב השואל במזונותיה, ומבואר שדין שואל הוא גם באופן שצריך ליתן מזונות לבהמה. וכך באמת כתבו מפורש כאן בסוגיא התוס' (ד"ה דקיימא באגם).

ואם כן מבואר בסוגיא בפשטות שישנו שואל שאין כל הנאה שלו, אלא רוב הנאה שלו, כגון שואל פרה שהמשאיל נהנה שאינו צריך ליתן מזונות לבהמה והשואל נותן לה, ובכל זאת גם באופן זה שואל חייב באונסין ומוגדר כשואל.

ולפי ההגדרה שפתחנו בה הדברים מבוארים היטב. שכן חיוב שואל בתשלומין הוא בדומה לשומר שכר שנותנים שכר עבור אחריותו על החפץ, אלא שבשונה משומר שכר הרי שלשואל נותנים את עצם השימוש בחפץ, ולכן ניתן לדרוש משואל שיהיה אחראי. ומשום כן אין לחלק אם רוב הנאה שלו או כל, מ"מ כיון שניתן לו עצם השימוש בחפץ לפיכך הוא מוגדר כשואל ויש לחייבו באונסין.

קושיות בדברי הר"ן והקצות

והנה לפי המבואר עד כאן יש לתמוה מאד על מה שכתב הר"ן בשו"ת (סי' יט, הובא בסמ"ע עב, כא), שהשואל ספר קודש אינו חייב באונסין, מכיון שהמשאיל מקיים בכך מצוה ובשעת ההשאלה הוא פטור מפרוטה דר"י מחמת שעוסק במצוה, נמצא שאין כל הנאה של השואל.

ולכאורה הדברים מתמיהים: ראשית מן הסברא, שכן מה אכפת לנו בכך שהבעלים נהנה במצוה, וכי השואל פחות נהנה משום כך?!

אך בעיקר קשה מהסוגיא שראינו לעיל, שמבואר שם להדיא שלא צריך כל הנאה לשואל אלא אפי' רוב הנאה! ובאמת כבר תמה כן המחנה אפרים (שאילה ופיקדון סימן ג) ונשאר בצ"ע (ויש להוסיף, שהרי בגמ' הנ"ל מבואר

שאפילו כאשר השואל צריך להוציא מכספו וליתן מזונות לבהמה מ"מ הוא נחשב כשואל, וא"כ כ"ש בנידון דידן שהשואל לא מפסיד כלום מחמת הנאתו של המשאיל ואין זה מגרע כלום מיכולת השימוש שלו בספר, כ"ש שיש לדונו כשואל שחייב באונסין).

וכעין שאלה זו יש לשאול על דברי הקצות (שמ, ה) שכתב לחדש ששואל שנתן לבעלים פחות משה פרוטה, אף שלא נחשב שוכר דאין שכירות בפחות משו"פ, מ"מ כיון שהמשאיל נהנה קצת כבר אין כל ההנאה של השואל, ולכן השואל יהיה פטור מאונסין.

וגם על הקצות יש להקשות, הלא בגמ' מוכח דאפי' שואל שרוב הנאה שלו ג"כ מוגדר כשואל, וא"כ מה בכך שהמשאיל קיבל פחות משו"פ, הלא ודאי רוב הנאה של השואל!

חיוב אונסין בשליחות יד וגזלן

וכדי לברר ולבאר את הגדר של "כל הנאה שלו", יש להתבונן בכמה סוגיות נוספות בעניין: בפרק המפקיד (מא.) נחלקו האמוראים האם שליחות יד צריכה שתעשה ע"י חיסור חלק מהפיקדון. ושם (מא:): אמר רבא שהמקור לכך ששליחות יד אינה צריכה חיסרון ממה שהתורה כתבה דין שליחות יד בשומר שכר, שכן היה אפשר ללמוד דין שליחות יד משואל.

ודברי הגמ' צריכים ביאור, וכי כיצד ניתן ללמוד שליחות יד משואל. וכבר נדרש לכך רש"י (ד"ה תיתי משואל) וז"ל: "שחייבו הכתוב באונסין בשביל שכל הנאה שלו ושולח יד נמי כל הנאה שלו". והיינו שכשם ששואל חייב באונסין מחמת שכל הנאה שלו, כך גם כן יש לחייב שומר ששלח יד בפיקדון ונשתמש בו כיון שכל הנאה שלו. ודברי רש"י טעונים ביאור, אם אכן נבין כפי שפתחנו שחיוב השואל בתשלומין הוא מחמת שנותנים לו את השימוש בחפץ ומחמת כן ניתן לדרוש ממנו להיות אחראי על החפץ, א"כ כיצד ניתן לדמות שומר ששלח יד לשואל, הרי מעולם לא נתנו לו את יכולת השימוש בחפץ, אדרבא, הרי אסור לו להשתמש בחפץ! וא"כ מניין ניתן ללמוד משואל דין שליחות יד בשואל.

וכן יש לשאול על דברי רש"י במסכת סנהדרין (עב. ד"ה אבל לעניין) שחיובו של גזלן באונסין הוא מחמת שכל הנאה שלו כשואל, וזה לשונו "והאי דכי נאנסו מחזיר דמים ולא מצי אמר ליה נאנסו ומיפטר משום דלא גרע גזלן משואל דמשום דכל הנאה שלו אוקמינהו רחמנא ברשותו לשלומי אם נאנס דכל כמה דקיימא הדרא בעינא הא נמי כל הנאה שלו ומיחייב לשלומי".

וכאן עוד רבה התמיהה אף יותר, שהרי לא זו בלבד שלגזלן מעולם לא ניתן יכולת השימוש בחפץ, אלא כל רגע מוטל עליו להשיבו, וא"כ כיצד ניתן ללמוד חיוב גזלן באונסין משואל!

שואל אינו ככל השומרים

כדי ליישב את כל הקושיות יש להתבונן בסוגיא בריש פרק השואל (צה.), דהנה בפרשיית שואל בתורה לא כתוב להדיא ששואל חייב בגניבה ואבידה, ומבואר בגמ' שיש ללמוד זאת מק"ו משומר שכר שאינו חייב באונסין ובכל זאת חייב בגו"א.

ויש לתמוה טובא, וכי למה בכלל צריך מקור לחייב שואל בגו"א, וכי גרע שואל משומר שכר, הלא שומר שמקבל פרוטה נחשב כשומר שכר וחייב בגו"א וא"כ כ"ש שואל שמקבל היתר שימוש בחפץ! ומכאן מוכרחים לומר שהגדרה בה פתחנו איננה מדויקה, והסיבה ששואל חייב בתשלומין איננה מאותה סיבה ששומרים חייבים בתשלומין.

שומרים אכן חייבים בתשלום כמו שנתבאר, מחמת שדורשים מהם לשמור ולהיות אחראיים כל אחד כפי דינו. אך שואל אינו כן, חיובו אינו כדרישה שיהיה אחראי מחמת שנותנים לו יכולת שימוש בחפץ, אלא במובן אחר, כביכול אומר המשאל לשואל 'אתה רצית את החפץ כדי להשתמש בו, אין בעיה, העיקר תחזיר'. כלומר, החיוב הוא לא כדרישה אלא כעין הלוואה, 'לקחת-תחזיר'.

ולפיכך לא יכלה הגמ' ללמוד חיובי שואל בגניבה ואבידה מצד שלא גרע משומר שכן, שכן גרע וגרע, שלעומת שומר שכן שחיובו בגניבה ואבידה על מה שנתרשל מעט בשמירתו, הרי ששואל חייב רק מצד שרצה להכניס לרשותו את החפץ ומתוך כך מוגדר הדבר החפץ ברשותו לעניין שאם יאנס יהיה חייב לשלם, ולפיכך אינו מוגדר כשומר שכן כלל. ועל כן הוצרכה הגמ' ללמוד חיובו מקל וחומר, שמה ש"ש שפטור באונסין חייב בגו"א, אזי שואל שחייב באונסין כ"ש שיתחייב בגו"א. וכע"ז מבואר בדיברות משה (ח"ג ס"ה ענף ב).

יישוב הקושיות

ועתה ניתן בס"ד לשוב לקושיות בהם פתחנו:

כאשר אדם שואל פרה עצם השאלה היא בשביל השואל ולטובתו, ואף שהוא נותן לה מזונות מ"מ בסופו של דבר לה לתועלתו של השואל. ולכן ודאי שהשואל יהיה חייב באונסין ככל שואל אחר, שכן הוא רצה בשאלה הזו ומחמת רצונו לקח את הפרה לרשותו ומשום כך יש לו להחזיר לא משנה מה יקרה. לעומת זאת בנידון של הר"ן, כאשר אדם שואל ספר קודש, אזי לא ניתן לומר שכל הסיבה של השאלה היא מחמת רצונו של השואל, שהרי המשאל מקיים בכך מצוה ונהנה פרוטה דר"י. ולכן סובר הר"ן שבאופן זה השואל יהיה פטור מאונסין, שכן לא ניתן לומר שהוא הכניס רק מרצונו את החפץ לרשותו. וכן במקרה של הקצות, באופן שהשואל נתן אפי' פחות משה פרוטה למשאל, מחמת שהמשאל מקבל הנאה מסוימת עבור ההשאלה כבר אי אפשר לומר בודאות שכל סיבת הימצאות החפץ היא מחמת רצונו של המשאל.

ובאמת יסוד הדברים מבוארים להדיא בגמ' בפרק שישי (פא.) "השאלני והשאלך... שומר שכן", וביאר רש"י "השאלני ואשאל לך. אין זה שואל להתחייב באונסין שאין כל הנאה שלו שאף הוא משאלו", ומפורש כאן כיסוד דברי הר"ן, שכאשר ישנה סיבה למשאל להשאל את החפץ מחמת כן השואל פטור מאונסין³ (אמנם לכאורה עדיין דברי הר"ן חידוש, שכן בגמ' מבואר רק באופן שהמשאל מתנה מפורש שמשאל בעד ששואל בעצמו, אך באופן שלא מתנה כן מי יימר דאף זה נחשב אין כל הנאה שלו).

ועתה נראה שיש לבאר היטב דברי רש"י שגזלן ושומר השולח יד בפיקדון יש לחייבם באונסין קל וחומר משואל, שכן חיוב שואל בתשלום הוא לא מחמת שנותנים לו הנאה עבור שמירתו, והחיוב הוא ללא קשר כלל להסכם עם הבעלים ושמירת השואל, אלא הכלל הוא שכל שלוקח חפץ לצורך עצמו ולהנאתו מחמת רצונו – יש לחייבו באונסין. ולכן בודאי יש לחייב גזלן באונסין שלא גרע משואל, שלוקח את החפץ לצורך הנאתו.

³ ויעויין בחקרי לב (מהדו"ב חו"מ סי' מ) שדן באופן שהמשאל רצה להשאל מחמת שלא יכל לטפל ולשמור על הבהמה האם השואל חייב באונסין, והסיק שמ"מ חייב.

ויש לבאר דאין זה דומה לנידון הר"ן והקצות ששם השואל פטור מאונסין, שכן באופנים דידם אזי ברגע השאלה יש למשאל הנאה, וא"כ עצם השאלה לא הגיע באופן שהוא רק להנאתו של השואל, משא"כ בנידון דהחקרי לב דברגע השאלה העברת החפץ לשואל היא רק להנאתו ולכך חייב באונסין.

ההבדל בין שואל לשומרים בזמן החיוב

והנה לפי מה שנתבאר, שיסוד חיוב שומרים בתשלומין וחיוב שואל בתשלומין - ב' חיובים הם, ניתן לבאר היטב דברי התוס' בפרק השואל (צט. ד"ה כד), ששומר אינו צריך משיכה כדי להתחייב בתשלומין, וכבר באומר "הנח לפני" נעשה שומר, אך שואל לא מתחייב אלא על ידי משיכה. וצ"ב מאי שנא. ולפי מה שנתבאר ביאור הדברים פשוט, שכן חיוב השומרים הוא מחמת ההסכם שדורשים מהם לשמור, וע"כ אפי' בלא משיכה יש לחייב (שומר חנים על עצם הסכמתו, ושומר שכר עבור השכר שמקבל). אך שואל לעומת זאת אינו מתחייב עבור מה שמקבל אלא מחמת שלקח את החפץ לרשותו, ולפיכך אינו חייב כ"א במשיכה.

סיכום

נתבאר בס"ד שחיוב שואל הוא לא מצד שנותנים לו הנאה עבור אחריותו, אלא מכיון שהשואל חפץ בלקיחת החפץ לרשותו לפיכך יש לו להחזיר לא משנה מה יקרה לחפץ. וזהו היסוד גם כן שנתבאר בדברי רש"י לחייב גזלן ושולח יד באונסין, מכיון שלוקחים לרשותם דבר מרצונם. ומתוך כן נתבארו כמה נפק"מ, שכאשר השאלה היא לא רק מחמת רצונו של השואל שיכנס הדבר לרשותו כבר אינו נחשב כשואל, ולכך בשאילת ספר סובר הר"ן שיש פטור מאונסין, וכן שהשואל נותן למשאיל אפי' פחות משו"פ סובר הקצות שהשואל פטור מאונסין (וכ"ז בשונה משואל שנותן מזונות לבהמה שמ"מ חייב באונסין, מכיון שעושה זאת בשביל עצמו). ומתוך החילוק בין חובת התשלומין בשומרים לשואל נתבארו היטב דברי התוס' ששומרים חייבים בתשלומין אף ללא משיכה בשונה משואל שמתחייב רק ע"י משיכה.